

Стрельников В. Ю.,
доктор педагогічних наук, професор
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського
м. Полтава, Україна

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ НА ҐРУНТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Педагог у системі неперервної освіти має бути готовим до кардинальних соціальних змін: зміни соціальної ролі та відповідальності, належної інтелектуальної і творчої діяльності; інтенсивного посилення ролі засобів масової комунікації, значення інформації як стратегічного ресурсу цивілізаційного зростання; зміни характеру освіти і виховання, процесу підготовки особистості педагогічного працівника з наукових позицій до професійного життя.

У сучасних умовах для розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти важливого значення набуває застосування викладачами творчої спадщини Григорія Сковороди. Назрів перехід від адаптивного ставлення до творчої спадщини Григорія Сковороди, яке передбачає його перманентне застосування, до креативно-активного, яке передбачає перетворення цієї спадщини у головний рушій удосконалення майстерності викладача стосовно розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти.

У цей час удосконалення майстерності викладача стосовно розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти, як напрям наукових пошуків, переживає процес узагальнення емпіричних фактів та початок становлення. Проблема управління розвитком творчого потенціалу педагогічних працівників є надзвичайно актуальною в руслі сучасних тенденцій епохи інформаційного суспільства, що засвідчують дослідження О. Гладкової [1, с. 338–343], Ж. Кундій [2, с. 26–30], Л. Вонсович [2, с. 26–30], Л. Лебедик [1, с. 338–343; 3, с. 115–119; 6, с. 163–167; 12, с. 201–207], Т. Левченко [6, с. 163–167], а також наші попередні публікації у виданні «Імідж сучасного педагога» [2, с. 26–30; 13, с. 36–42] та ін. Однак, незважаючи на окремі спроби узагальнення поглядів Григорія Сковороди на виховання [3, с. 115–119; 4, с. 105–108], його педагогічних принципів [5, с. 6–12; 13, с. 36–42; 15, с. 101–104], потенціал застосування педагогічної спадщини Григорія Сковороди для розвитку творчості педагогічних працівників засобами системи неперервної освіти розкритий недостатньо.

Тому метою дослідження є виявлення теоретичних можливостей застосування педагогічної спадщини Григорія Сковороди для розвитку творчого потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти.

У творах Григорія Сковороди [8–12] неодноразово згадується основний чинник, що впливає на творчу діяльність – «Пізнай себе!».

Методи стимуляції творчої діяльності педагогічного працівника розглядалися й у вітчизняній педагогічній, психологічній і навіть технічній літературі, зокрема знаходимо обговорення проблеми: чи можна навчити творчості? Широко відомі спроби навчити діяльності винахідника. Однак, на думку більшості психологів, ставити так питання не має сенсу, бо до визначення творчої діяльності входить її неалгоритмічний характер. Отже, якщо пряме навчання творчості неможливе, то цілком можливий непрямий вплив на нього за рахунок створення умов, стимулюючих чи гальмуючих творчу діяльність [13, с. 37–38].

Творча діяльність, на думку Григорія Сковороди, робить людину щасливою. І велика роль у цьому належить вчителю, який має робити людину щасливою, про що йдеться у творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний»: «Про жодну ж науку частіше й відважніше не судять, як про ту, яка робить людину щасливою, тому я думаю, що кожному це так необхідне, як необхідне всякому життю. Правда, що говорити й випробовувати похвально, але присвоювати собі знання – це глупо й погубельно. Проте ж думають, що кожному це легко можна знати. Не дивина дорогу знайти, та ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бредє й іншого веде, у цьому-то й трудність. Проповідує про щастя історик, благовістить хімік, сповіщає шлях щастя фізик, логік, граматик, землемір, воїн, відкупник, годинникар, знатний і незнатний, багатий і убогий, живий і мертвий... Всі на сідалище учителів сіли; кожен собі науку цю присвоїв» [8, с. 254]. І далі: «Щастя наше є мир душевний, але мир цей до жодної речовини не стосується; він не золото, не срібло, не дерево, не вогонь, не вода, не зірки, не планети. Чи пристойно вчити про мир тим, для кого речовинний цей світ – предметом? Одне сад розводити, інше – пліт городити, інше – фарби розтирати, інше – розуміти малюнок, одна справа – виліпити тіло, інша справа – вдихнути в душу веселість серця. Ось чия це є справа: «Як прекрасні ноги благосповідуючих...» Цим-то пообіцяно: «Сядете на престолах...» Всім блаженство, всім мир потрібний, тому сказано: «Судячим обом на десяти коліном Ізраїлевим». Ось хто на вчительських стільцях учить про мир! І оце-то є кафолічна, тобто всезагальна, наука, чого про жодну іншу сказати не можна» [8, с. 255].

У творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода черговий раз вказує на важливість для творчої творчості спорідненості цього заняття: «Правда, що наука вдосконалює спорідненість. І якщо спорідненість не дана, то що може зробити наука? Наука є практика й звичка, і є дочкою природи. Птах може навчитися літати – та не черепаха» [8, с. 326]. Вчителю Григорій Сковорода радить наполегливо вчитися: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика. А ти, проповідуючи слово божої істини, утверджує його чудесами непорочного життя.

Не можна побудувати словом, коли те ж саме руйнувати ділом. Це означає подавати правила для спорудження корабля, а робити віз. Без святості життя, можливо, можна стати корабельним майстром, але проповідником ніяк не можна, хіба його мавпою. Початок і кінець цього покликання, його природна сила й печать є божий страх, що виганяє всю нечистоту. Це є божий дар і ключ, даний Господом. Лиш він відкриває вхід у дім Давидів і в ті біблійні нутроці: «У скарбах наше спасіння, і відкриє – й не буде того, хто зачинає, й зачинить – і не буде того, хто відчиняє» [8, с. 329].

Цікаво, як пов'язує Григорій Сковорода вільну вчену творчість і примусове навчання, здоров'я і харчування у творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова»: «Учений дуже багато жере. Мудрий мало їсть зі смаком. Ученість, обжерливість – те ж саме. Мудрість же й смак є одне й те ж. Справжній смак при здоров'ї, а пряма мудрість при користі. Немає нічого кращого над справжню користь; і немає кращої користі над користь душевну. Душевна користь – це ліки, пожива й здоров'я серцю. Здоров'я ж – веселощі. І що ж дорожче за це? Все суєта, крім цього. Приживи мені хоч цілий світ, усе суєта без радощів. Здоров'я від обжерливості, мудрість відрізняється від вченості. Зажерливість породжує хворобу, пожива ж в міру зміцнює. Не читай – бо помножуєш ади! Читай – щоб заколоти вади! Якщо ж любиш неправду, то ненавидиш свою душу. Полюби сам свою душу і будь блаженним самолюбом, улюблений для Соломона, про якого так співає: «Розумний праведник собі другом буде» [8, с. 391].

На процес творчості негативно впливають такі *стійкі властивості, риси особистості, риси характеру педагогічного працівника*: конформізм (згода), невпевненість у собі (часто сприяє загальній низькій самооцінці), а також занадто сильна самовпевненість, емоційна пригніченість і стійке домінування негативних емоцій, уникнення ризикової поведінки, домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху, висока тривожність як особистісна риса, сильні механізми особистісного захисту та інші [13, с. 38–39]. Для творчої діяльності важливо бути щасливим: «Якщо математик, медик чи архітектор щасливий, то звичайно, щастя те залежить від природи, яка його для цього народила. А без неї він бідне й смішне створіння. З Богом святим низьке підноситься, а без нього знижується й високе. Щастя наше всередині нас... хай ніхто не очікує щастя ні від високих наук, ні від шанованих посад, ні від достатку... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце від миру, мир від покликання, покликання від Бога. Тут кінець, не йди далі. Це джерело будь-якої втіхи, і його царству не буде кінця» [8, с. 327].

Думки Григорія Сковороди про важливу роль підсвідомих процесів у знаходженні творчих рішень підтверджують чисельні сучасні дослідження. Тому більшість чинників пов'язані з посиленням бар'єрів між свідомістю і підсвідомістю. Так, тривожність і невпевненість в собі змушує людей душити сигнали, що йдуть із підсвідомості, через страх викликати іронію чи насмішку з боку інших людей.

Тому варто звернути увагу на *особистісні риси*, які сприяють творчому мисленню: впевненість у своїх силах, домінування емоцій радості і навіть певна агресивність, схильність до ризику, відсутність страху здатися дивним і незвичайним, відсутність конформізму, добре розвинуте почуття гумору, наявність багатой за змістом підсвідомості (бачить різноманітні за змістом сни, володіє надмірною чутливістю, має феномен синестезії тощо), схильність до фантазування і побудови планів на майбутнє та інше.

Часто у особистості творця проявляється дитячість, доведена до інфантилізму. Відома формула П. Флоренського про те, що секрет творчості у збереженні юності, а секрет геніальності у збереженні дитинства на все життя [13, с. 39]. Григорій Сковорода у творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» так описує свою схильність до читання Біблії з дитячих років: «з дитячих літ таємна сила й мана тягне мене до повчальних книг, і я їх люблю найбільше. Вони лікують і звеселяють моє серце, а Біблію почав читати біля тридцяти років від мого народження. Та ця найпрекрасніша для мене книга взяла верх над усіма моїми улюбленицями, втамувавши мою довголітню спрагу й голод хлібом і водою, солодшою від меду й соку божої правди й істини, і відчуваю мою особливу до неї природу. Унікав, унікаю й уник під керівництвом мого Господа всіх життєвих перешкод і плотських коханок, щоб міг спокійно насолоджуватись у пречистих обіймах найгарнішої, кращої за всіх людських дочок, цієї божої дочки» [8, с. 248–249].

Більшість дослідників творчості прагнули сформулювати головну якість будь-якої творчої особистості, яка лежить в основі здатності до творчої творчості. За всього розмаїття конкретних формулювань всі говорять приблизно про одне й те ж: творча особистість – це вільна особистість, а вільна особистість – це особистість, яка за висловом К. Роджерса, здатна бути собою, чути своє «Я».

Григорій Сковорода волі особистості приділяв велику роль, так у творі «Суперечка Біса з Варсавою» наводить такий діалог:

Демон: Як же колісницею називаєш волю?

Варсава: Що ж носить і бісить вас, як не непостійні колеса волі вашої і не буйні крила легковажної похоті вашої? Оцю ви, полюбивши, і сівши на неї, як на колісницю, що везе у блаженство, шукаєте її, п'яні нею, у днях царства божого й волі його, та не знаходите, й кажете: ох! трудне царство боже. Хто може знайти п'яному у світлі? Не живе там облудна насолода, честь і скарб. Ваша це воля, не його. Вона, гей, кажу! Вона для вас і пута, і замки, і лев, що проковтнув, і пекло, і вогонь, і черв'як, і плач і скрегіт. І не вийдете звідти, поки не розірвете пута й не скинете ярмо волі вашої, як писано: «Роздеріть серця ваші». У той час з'явиться Самсонові після жорсткого – солодке, після зими – райдуга і мир Ноя.

Демон: Хто ж причина? Чи не воля дається людині?

Варсава: О злобо, не роби наклепу на премудрість! Не одна, а дві волі

дано тобі. Бо є написано: «Запропонував тобі вогонь і воду». Дві волі – це справжній природний шлях – лівий і правий. Та ви, полубивши волю вашу більше від волі божої, вічно схиляєтеся на шляхи грішних. Чи не сам ти причина?» [8, с. 422].

Найголовнішою умовою становлення і розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти є відповідна система навчання. На основі творчої спадщини Григорія Сковороди сформулюємо рекомендації, дотримання яких зменшить «антитворчий» ефект навчання педагогічного працівника

Перша рекомендація – формувати у педагогічного працівника упевненість у своїх силах, віру у здатність вирішувати творчі завдання, адже той, хто не вірить в себе, вже приречений на невдачу (виключенням є лише фахівець із патологічною завищеною самооцінкою, яку викладач здебільшого може швидко виявити); Григорій Сковорода у творі «Нарцис. Розмови про те: пізнай себе» наводить такий діалог:

«Памва: Ах! Що мені в житті приємніше, як співати моїй улюбленій людині? Не боюся, щоб не порізнити голосів. Лякає мене син Сирахів такими словами: «Скажи, старійшино, й не заборони музики».

Друг: Співай і оспівай! Не бійся! Будь впевнений, що для неї буде солодкою наша бесіда» [8, с. 96];

Друга рекомендація – у навчанні максимально спиратись на позитивні емоції під час творчої діяльності (радості, симпатії, переживання успіху тощо), адже негативні емоції придушують творче мислення; Григорій Сковорода у творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» зазначає: «що означає бути всім задоволеним. Бачите, що Павлове слово – «за все дякуйте» – є джерелом досконалого миру, й радості, й щастя. Що може розтривожити моє серце? Справді, все діється по божій волі, та й я з нею згідний, і вона вже моя воля» [8, с. 237];

Третя рекомендація – стимулювати прагнення педагогічного працівника у системі неперервної освіти до самостійного вибору мети творчої діяльності, завдань і засобів їх вирішення; у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода застерігає: «Гострий розум у багатьох, та не навчилися розмірковувати. Одні мають почуття, вишколені довгим навчанням, та не мають невтомної охоти, знайдеш і охочих, які пов'язані життєвими незгодами. Знайдеш і вільне серце, та без страху божого. Всі ці засоби без природи мертві, але й природа без них беззбройна» [8, с. 333–334];

Четверта рекомендація – запобігати формуванню конформного мислення у творчій діяльності, плагіату, боротися з бездумною згодою педагогічного працівника, з його орієнтацією на думку авторитетів; у цьому ж творі («Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру») Г. Сковорода стверджує: «Царство боже є всередині нас». Воно не помиляється й кращим шляхом поведе тебе, розумій, до того, до чого ти

народжений, щоб ти був корисним для себе і для твоїх братів більше, ніж чужі поради й твої власні прагнення, про які написано: «Вороги людині її домашні» [8, с. 307];

П'ята рекомендація – розвивати уяву і не придушувати схильність до фантазування, навіть якщо вона межує з «видаванням» фантазії за істину; критикуючи дохристиянський (античний) період історії людства, Григорій Сковорода у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» так характеризує схильність афінян до фантазування: «Скажи мені, яка мудрість може бути у тих, хто не пізнав божого єства? У їх серцях панувало лиш тлінне єство. Дивились вони на механізм світу, та бачили у ньому лиш глинку: глинку вимірювали, глинку рахували, глинку історією називали, як недосвідчений глядач дивиться на картину, зануривши свій тілесний погляд лиш у фарбовий бруд, а не свій розум у нематеріальний образ вираженого фарбами малюнка, або як неписьменний, що втупив тлінне око в папір і в чорнило букв, а не розум у розуміння прихованої під буквами сили. А їм і на думку не спадало оце нашого нетлінного чоловіка дивне слово: «Плоть – ніщо, дух животворить». У них було істиною лиш те, що можна обмацати. Глиняні душки – ті їх захисники. Кожна дрібна думка – то їх божок, а кожний божок – то їх потіха. Собачим полюванням вшановували Діану, математикою – Юпітера, або Дія, мореплаванням – Нептуна. Іншого бога вшановували брязкотом зброї, ще інших – пишними бенкетами і уборами тощо. Лиш відчутне було в них натурою або фізикою, фізика – філософією, а все невідчутне – пустою фантазією, брехнею без місця, марнотою, нісенітницею, марновірством і нікчемністю. Коротко кажучи, все мали і все розуміли... крім того, що не пізнавши нефізичного, нетлінного Бога, втратили з ним щось, розумій: «душевний мир» [8, с. 315];

Шоста рекомендація – формувати чутливість до наукових протиріч, вміння знаходити і свідомо формулювати їх; протиріччя, навіть формально-логічне, не повинне ототожнюватися з помилкою, яку треба виправити; основна роль протиріч у діяльності творчого мислення полягає в їх здатності бути джерелом нових запитань і гіпотез; Григорій Сковорода у творі «Вхідні двері до християнського добродіяння» надає протиріччю моральну основу: «Пристрасть є морове повітря в душі. Вона є безпутне бажання видимості, а називається нечистим або мучительним духом. Найголовніша з усіх – заздрість, мати інших пристрастей та беззаконня. Вона є головним центром отої безодні, де мучиться душа. Ніщо її не прикрашає і не використовує. Не миле їй світло, не любя благочинність, а шкода настільки солодка, що сама себе за десятьох з'їдає. Жалами цього пекельного дракона є весь рід гріхів, а ось його сім'я: ненависть, злопам'ятність, гордість, лестощі, ненаситність, нудьга, каяття, туга, сум та інший невсипущий у душі черв'як. Цій безодні протистоїть чистосердя. Воно є спокійне дихання в душі і віяння Святого Духа» [8, с. 61];

Сьома рекомендація – частіше використовувати в навчанні задачі так званого відкритого типу, коли відсутня одна правильна відповідь, яку

залишається знайти чи відгадати; тренування продукування можливих рішень (гіпотез) суттєво підвищує показники швидкості, гнучкості і оригінальності мислення; часто у наукових розвідках педагогічних працівників фігурують «відкриті» ними у архівах чи монографічних дослідженнях історичні факти, статистичні дані, але відсутні узагальнення і розуміння суті досліджуваного явища, що важливіше для творчості; тому актуальним є застереження Григорія Сковороди щодо розвитку творчого потенціалу особистості у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру», де він використовує властиві йому образи: «Найсолодша ягода чи зерно, хоча в устах не дає смаку, поки не розжуєш. Малесеньке, наче зернятко, слово це втаїло високий смак. Очевидно, від пізнання себе самого входить у душу світло божого знання, а з ним мирний шлях щастя. Що компас у кораблі, те Бог у людині. Компасна стрілка у корабельному серці – це таємний язик, закон, голова, око й корабельне царство.

Біблія теж називається стрілою, наче написана тінь вічного закону і пільма божа. Для мене не той є знавцем корабля, хто перелічив і перемеряв каюти й канати, а хто пізнав силу й природу корабля: той, розуміючи компас, розуміє шлях його і всі обставини» [8, с. 302–303];

Восьма рекомендація – ширше застосовувати проблемні методи навчання, спеціальні евристичні прийоми, які стимулюють установку на самостійне чи за допомогою викладача відкриття нового знання, посилює віру педагогічного працівника у системі неперервної освіти у свою здатність до наукових відкриттів; знання, одержані з допомогою проблемних методів навчання, не гальмують творчість так, як знання, одержані з допомогою традиційних методів; про це у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода говорить так: «та найвиразніше його спорідненість зображає оце: «Дав Господь язик мені, нагороду мою, і тим похвалю його». Видно, що не для гаманця вчився, що не було для нього милішого, як дістати оце з Ісайєю: «Бог дасть мені язик навчання...» І з тією: «Мед і молоко під язиком твоїм». «І почали говорити іншими мовами...» Цю премудрість, що пізнає і любить Господа свого, називає Соломон довжиною життя, деревом життя, вірою, правдою, миром, молитвою, багатством і славою, красою молодиків, а сивиною старих «Краса юних – премудрість, слава ж старих – сивина» [8, с. 335];

Дев'ята рекомендація – спільна дослідницька діяльність викладача й педагогічного працівника у системі неперервної освіти можлива лише в ситуації, коли розв'язується задача, відповідь на яку не знає ні педагогічний працівник, ні викладач, адже лише тоді задача перетворюється в справжню наукову чи виробничу проблему, що збагачує й посилює мотивацію творчості; особливого значення набувають мотиви самореалізації, соціальні мотиви, мотиви змагання та інші, для актуалізації яких і формування внутрішньої мотивації особливе значення має особистісне включення викладача у спільну діяльність зі слухачами у закладі неперервної освіти; про всезагальний розум у творі «Вхідні двері

до християнського доброчестя» Григорій Сковорода говорить так: «Цей найчистіший, всесвітній, усіх віків і народів всезагальний розум вилив нам, наче джерело, всі мудрості й мистецтва, які потрібні для життя. Та нічим йому так не зобов'язаний будь-який народ, як тим, що він дав нам найвищу свою премудрість, яка є його природним образом і печаттю. Вона настільки перевищує інші розумові духи, або поняття, наскільки спадкоємець є кращим від слуг. Вона дуже подібна до наймайстернішої архітектурної симетрії чи моделі, яка невидимо пронизуючи весь матеріал, робить його міцним і спокійним, таким, що утримує всі інші складові. Так слово в слово й вона, таємно розлившись по всіх членах політичного корпусу, що складається з людей, а не з каміння, робить його твердим, мирним і щасливим» [8, с. 55];

Десята рекомендація – всіляко заохочувати прагнення педагогічного працівника бути самим собою, вміння чути своє «Я» і діяти у відповідності з його «порадами» (для цього на всіх етапах навчання викладач повинен не тільки декларувати свою повагу до особистості педагогічного працівника, а й реально відчувати незрівнянну, унікальну цінність кожної особистості) [13, с. 41]; у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода з приводу поваги до особистості писав: «Хто ж не каже цього: «жити за натурою»! Та ця помилка є шляхом всієї згуби, якщо хто, змішавши рабську й панівну природу в одну тотожність, вибирає собі поводитирем замість прозорливої чи божественної тварини й сліпу природу. Це справжня неповага, незнання Бога, непізнання мирного шляху, мандрівка шляхом нещастя, що веде у царство пітьми, у житло неспокійних духів» [8, с. 305].

Висновком з теоретичного дослідження є те, що, урахувавши педагогічні погляди Григорія Сковороди та сучасну епоху цифрової реальності, неможливо навчити творчості, через «формування» творчої діяльності одержати бажаний «приріст на полюсі суб'єкта». «Сформувати» творчого педагогічного працівника у системі неперервної освіти неможливо, його можна тільки виховати, а виховання, у свою чергу не може бути чимось іншим, як створенням умов для самовиховання особистості. Розвиваючи творчий потенціал особистості педагогічного працівника у системі неперервної освіти, слід враховувати складність структури креативності, яка обумовлюється специфікою творчого процесу; відносну самостійність і специфічність творчих можливостей стосовно інших якостей особистості.

Список використаних джерел

1. Гладкова О. А., Лебедик Л. В. *Методологічний потенціал синергетичного підходу у професійній діяльності викладача вищої школи. Збірник наукових статей магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Полтава: ПУЕТ, 2019. 425 с. С. 338–343. <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9149>*
2. Кундій Жанна, Стрельніков Віктор, Вонсович Лідія. *Показники ефективності*

- проектувальної майстерності викладача закладу передвищої освіти. Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн. 2020. № 3 (192). С. 26–30. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/205471>
3. Лебедик Л. В. Педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашикільної освіти. Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн. 2022. № 4 (205). С. 115–119. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119)
  4. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковороди на виховання. Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол. : Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 105–108.
  5. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Принципи післядипломної освіти у підготовці вчителів до управління професійним самовизначенням учнів. Фізико-математична освіта. 2020. Вип. 4(26). Ч. 2. С. 6–12. URL : https://fmo-journal.fizmatssp.u.sumy.ua/journals/2020-v4-26-2/2020_4-26-2_Lebedyk-Strelnikov_FMO.pdf
  6. Левченко Т. А., Лебедик Л. В. Методологічні підходи до управління творчою діяльністю майбутніх соціальних працівників. Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мусик, І. М. Вітенко, О. І. Козут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 298 с. С. 163–167.
  7. Постанова Верховної Ради України «Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-IX#Text>
  8. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашиуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с.
  9. Сковорода Григорій. Розмова про істинне щастя / пер. укр. мовою, прим. В. О. Шевчука. Харків : Прапор, 2002. 280 с.
  10. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с.
  11. Сковорода Г. С. Твори у 2-х т. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ : Обереги, 2005. 528 с.
  12. Сковорода Г. С. Твори у 2-х т. Т. 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ : Обереги, 2005. 476 с.
  13. Стрельніков Віктор, Вонсович Лідія. Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти. Імідж сучасного педагога. 2022. № 4 (205). С. 36–42. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-36-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42)
  14. Стрельніков В. Ю., Лебедик Л. В. Розвиток креативності майбутнього фахівця соціальної роботи в епоху цифрової реальності. Філософія для дітей: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 25, 26 трав. 2021 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 262 с. С. 201–207.
  15. Стрельніков В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковороди. Григорій Сковорода і Паїсій Величковський : постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. Полтава, 29 листоп. 2012 р. [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол. : Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 101–104.